

IJTIMOIIY-GUMANITAR SOHADA ILMIIY-INNOVATION TADQIQOTLAR

ILMIY METODIK JURNALI

DOI: 10.67227

ISSN 3060-5059

VOL.3 № 6

2026

ALISHER NAVOIYNING “SADDI ISKANDARIY” DOSTONIDA ISKANDAR OBRAZINING TARIXIY HAQIQAT VA BADIY TO‘QIMA MUAMMOSI

Pardayeva Iroda Mamayunusovna

Samarqand davlat chet tillar instituti, professor (PhD)

Turabekova Laylo Shavkat qizi

Samarqand davlat chet tillar instituti, talaba

Annotatsiya

Ushbu maqolada Alisher Navoiyning “Saddi Iskandariy” dostonida Iskandar obrazi tarixiy haqiqat va badiiy to‘qima uyg‘unligi asosida tahlil qilinadi. Tadqiqotda tarixiy Aleksandr Makedonskiy obrazi hamda Navoiy yaratgan badiiy Iskandar timsoli qiyosiy jihatdan o‘rganiladi. Asarda Iskandarning adolatli, ma‘rifatparvar va donishmand hukmdor sifatida talqin qilinishi Sharq adabiy an‘analari hamda shoirning estetik qarashlari bilan bog‘liq holda yoritiladi. Tadqiqot davomida tarixiy-qiyosiy, lingvopoetik va germenevtik metodlardan foydalanilgan. Doston tarkibidagi ramziy obrazlar, falsafiy dialoglar va diniy-afsonaviy motivlarning Iskandar obrazini badiiy ideal darajasiga ko‘tarishdagi o‘rni asoslab beriladi. Shuningdek, Navoiy tarixiy voqealarni aynan tasvirlashdan ko‘ra, ular orqali ideal jamiyat, adolat va komil inson haqidagi qarashlarini ifodalagani ilmiy dalillar asosida ko‘rsatib beriladi.

Kalit so‘zlar: Alisher Navoiy, Saddi Iskandariy, Iskandar obrazi, tarixiy haqiqat, badiiy to‘qima, Sharq adabiyoti, poetika, tarixiy obraz, ideal hukmdor, ma‘rifatparvarlik.

ПРОБЛЕМА ИСТОРИЧЕСКОЙ ДОСТОВЕРНОСТИ И ХУДОЖЕСТВЕННОГО ВЫМЫСЛА В ОБРАЗЕ ИСКАНДЕРА В ПОЭМЕ АЛИШЕРА НАВОИ «САДДИ ИСКАНДАРИ»

Пардаева Ирода Мамайюнусовна

Самаркандский государственный институт иностранных языков, профессор (PhD)

Турабекова Лайло Шавкат кизи

Самаркандский государственный институт иностранных языков, студентка

Аннотация

В данной статье образ Искандера в поэме Алишера Навои «Садди Искандари» анализируется в аспекте соотношения исторической достоверности и художественного вымысла. В исследовании проводится сравнительное изучение исторического образа Александра Македонского и художественного образа Искандера, созданного Навои. Показано, что трактовка Искандера как справедливого, просвещённого и мудрого правителя связана с традициями восточной литературы и эстетическими взглядами поэта. В ходе исследования использованы историко-сравнительный, лингвопоэтический и герменевтический методы. Обосновывается, что символические образы, философские диалоги и религиозно-легендарные мотивы служат важными средствами художественной идеализации образа Искандера. Кроме того, на основе научных аргументов показано, что Навои стремился не столько к точному воспроизведению исторических событий, сколько к выражению своих представлений об идеальном обществе, справедливости и совершенном человеке.

Ключевые слова: Алишер Навои, Садди Искандари, образ Искандера, историческая достоверность, художественный вымысел, восточная литература, поэтика, исторический образ, идеальный правитель, просветительство.

THE PROBLEM OF HISTORICAL REALITY AND ARTISTIC FICTION IN THE IMAGE OF ALEXANDER IN ALISHER NAVOI'S SADDI ISKANDARI

Iroda Mamayunusovna Pardayeva

Samarkand State Institute of Foreign Languages, Professor (PhD)

Turabekova Laylo Shavkat qizi

Student at Samarkand State Institute of Foreign Languages

Abstract

This article examines the image of Alexander in Alisher Navoi's Saddi Iskandari through the interaction of historical reality and artistic fiction. The study comparatively analyzes the historical figure of Alexander the Great and the literary image of Iskandar created by Navoi. It demonstrates that the portrayal of Iskandar as a just, enlightened, and wise ruler is closely connected with the traditions of Eastern

literature and the poet's aesthetic vision. Historical-comparative, linguopoetic, and hermeneutic methods are employed in the research. The study highlights the role of symbolic imagery, philosophical dialogues, and religious-legendary motifs in elevating Iskandar to the level of an artistic ideal. Furthermore, it argues that Navoi was less concerned with the exact representation of historical events than with expressing his ideas of an ideal society, justice, and the perfect human being through them.

Keywords: Alisher Navoi, Saddi Iskandari, image of Iskandar, historical reality, artistic fiction, Eastern literature, poetics, historical image, ideal ruler, enlightenment.

O'zbek mumtoz adabiyotining buyuk namoyandasi Alisher Navoiy ijodi Sharq adabiy-estetik tafakkurining eng yuksak cho'qqilaridan biri hisoblanadi. Uning boy ilmiy va badiiy merosi asrlar davomida nafaqat turkiy xalqlar, balki jahon adabiyotshunosligi tomonidan ham katta qiziqish bilan o'rganib kelinmoqda. Ayniqsa, shoirning "Xamsa" turkumiga kiruvchi "**Saddi Iskandariy**" dostoni o'zining falsafiy teranligi, tarixiy mazmuni hamda yuksak badiiy mahorati bilan alohida ajralib turadi. Mazkur asarda Iskandar obrazi orqali davlat boshqaruvi, adolat, ilm-ma'rifat, komil inson g'oyasi hamda jamiyat taraqqiyoti bilan bog'liq muhim masalalar badiiy talqin etilgan. Shu bois doston nafaqat epik asar, balki muayyan ijtimoiy-falsafiy qarashlarni aks ettiruvchi muhim manba sifatida ham ilmiy ahamiyat kasb etadi.

Ma'lumki, Iskandar obrazi Sharq va G'arb adabiyotida eng ko'p murojaat qilingan tarixiy-badiiy timsollardan biridir. Tarixiy manbalarda Alexander the Great sifatida tanilgan sarkarda qisqa umr davomida ulkan imperiya barpo etgan jahongir hukmdor sifatida e'tirof etiladi. Biroq Sharq adabiyotida Iskandar obrazi faqat tarixiy shaxs doirasida qolib ketmaydi. U asta-sekin afsonaviy, diniy va falsafiy xususiyatlar bilan boyitilib, ideal hukmdor timsoliga aylantiriladi.

Sharq mumtoz adabiyotida Iskandar obrazi ko'plab ijodkorlar tomonidan turlicha talqin qilingan bo'lsa-da, Alisher Navoiy bu obrazga o'ziga xos falsafiy va ma'naviy mazmun yuklaydi. Shoir Iskandarni oddiy bosqinchi yoki dunyo hukmdori sifatida emas, balki ilm-fan va donishmandlikka intiluvchi, adolatni ustuvor qo'yuvchi, xalq manfaatini himoya qiluvchi ideal podsho sifatida tasvirlaydi. Dostonda Iskandarning olimlar bilan muloqoti, donishmandlarga bo'lgan hurmati, mamlakat obodonchiligi yo'lidagi faoliyati orqali Navoiy o'z davridagi hukmdorlarga xos bo'lishi kerak bo'lgan fazilatlarni ilgari suradi. Bu esa asardagi tarixiy haqiqat va badiiy to'qima o'rtasidagi murakkab munosabatni yanada chuqurroq o'rganishni talab etadi.

"**Saddi Iskandariy**" dostoni tarixiy voqealarga asoslangan bo'lsa-da, unda badiiy fantaziya, afsonaviy syujetlar va ramziy obrazlar ham muhim o'rin egallaydi. Jumladan, Iskandarning devor qurdirishi, hikmat ahli bilan suhbatlari, dunyo sirlarini anglashga bo'lgan intilishi kabi epizodlar tarixiy faktlardan ko'ra ko'proq badiiy-falsafiy xarakterga ega. Shoir mazkur vositalar orqali inson kamoloti, adolatli jamiyat va ma'rifatparvarlik g'oyalarini ilgari suradi. Natijada tarixiy shaxsning real hayoti bilan badiiy ideal o'rtasida o'ziga xos sintez yuzaga keladi.

ADABIYOTLAR TAHLILI

Alisher Navoiyning "**Saddi Iskandariy**" dostoni yuzasidan olib borilgan ilmiy tadqiqotlar asarning tarixiy, falsafiy va badiiy xususiyatlarini turli yo'nalishlarda yoritishga xizmat qilgan. Ayniqsa, Iskandar obrazi talqini Sharq adabiy an'analari, tarixiy manbalar va Navoiy poetik tafakkuri bilan bog'liq holda ko'plab olimlarning diqqat markazida bo'lib kelmoqda. Tadqiqotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, dostonidagi Iskandar obrazi bir vaqtning o'zida tarixiy shaxs, afsonaviy qahramon va ideal hukmdor timsoli sifatida talqin etilgan.

Navoiyshunos olimlardan biri Suyima G'aniyeva o'z tadqiqotlarida Navoiy "Xamsa"sining manbaviy asoslarini chuqur tahlil qilib, "**Saddi Iskandariy**" dostoni Sharqdagi "Iskandarnoma" an'anasining mantiqiy davomi ekanligini ta'kidlaydi. Olimaning fikricha, Navoiy Iskandar obrazini yaratishda tarixiy ma'lumotlardan foydalangan bo'lsa-da, uni o'zining estetik ideali asosida qayta badiylashtirgan [1; 214–216-b.]. Tadqiqotchining ushbu qarashlari dostonidagi tarixiy haqiqat va badiiy to'qima o'rtasidagi uyg'unlikni anglashda muhim metodologik asos bo'lib xizmat qiladi.

Adabiyotshunos Naim Karimov Navoiy dostonlarining poetik xususiyatlarini o'rganar ekan, **"Saddi Iskandariy"**da tarixiy voqealarning ma'naviy-falsafiy maqsadlarga bo'ysundirilganini qayd etadi. Olimning ta'kidlashicha, Navoiy uchun tarixiy aniqlikdan ko'ra obrazning tarbiyaviy va axloqiy mohiyati muhimroq bo'lgan [2; 148–150-b.]. Bu holat Iskandar obrazining tarixiy sarkardadan ko'ra adolatli podsho va donishmand hukmdor sifatida tasvirlanishida yaqqol namoyon bo'ladi.

Bertels Evgeniy Sharq adabiyotidagi Iskandar obraziga bag'ishlangan tadqiqotlarida Navoiy dostonini fors-tojik adabiyoti bilan qiyosiy jihatdan tahlil qiladi. Olim Nizomiy va Jomiy an'analarning

Navoiy ijodiga ta'sirini ko'rsatib, turkiy adabiyotda Iskandar timsoli yangi falsafiy mazmun bilan boyitilganini ta'kidlaydi [3; 322–325-b.]. Ayniqsa, Bertels Navoiy Iskandarni jahongir emas, balki **“hikmat izlovchi hukmdor”** sifatida talqin qilganiga alohida e'tibor qaratadi.

Sharq adabiyoti tarixini o'rgangan Nizomiy Ganjaviyning **“Iskandarnoma”**si ham mazkur mavzuni tadqiq etishda muhim manbalardan biri hisoblanadi. Chunki Navoiy **“Saddi Iskandariy”**ni yaratishda Nizomiy an'alariga tayangan. Nizomiy asarida Iskandar ko'proq falsafiy tafakkur egasi va dunyo sirlarini anglashga intilgan shaxs sifatida gavdalandiriladi [4; 97–101-b.]. Navoiy esa ushbu obrazni yanada mukammallashtirib, unga turkiy adabiy tafakkur va ijtimoiy ideal ruhini singdiradi.

Tadqiqotchi Abduqodir Hayitmetov Navoiy dostonlaridagi tarixiylik masalasini tahlil qilib, **“Saddi Iskandariy”**dagi voqealar tizimi real tarixiy faktlarga to'liq mos kelmasligini, biroq bu holat asarning badiiy qimmatini kamaytirmasligini qayd etadi [5; 186–188-b.]. Olimning fikricha, Navoiy tarixiy voqealarni aynan qayta tiklashni emas, balki ular orqali ma'naviy-falsafiy g'oyalarni ifodalashni asosiy maqsad qilib qo'ygan.

Bundan tashqari, Aybek o'zining Navoiy haqidagi ilmiy-esselik qarashlarida shoirning Iskandar obraziga munosabatini yuksak baholab, uni ideal davlat boshqaruvi haqidagi qarashlar bilan bog'laydi [6; 54–56-b.]. Adibning fikricha, Navoiy yaratgan Iskandar obrazi orqali hukmdorning ilmiy, adolatli va xalqparvar bo'lishi lozimligi ilgari suriladi.

Rus sharqshunosi Vasily Bartold esa Iskandar haqidagi Sharq rivoyatlarini tarixiy nuqtai nazardan tahlil qilib, Sharq adabiyotidagi Iskandar obrazi real tarixiy Aleksandrdan ancha uzoqlashganini qayd etadi [7; 271–273-b.]. Bu qarash **“Saddi Iskandariy”**dagi tarixiy va badiiy qatlamlarning o'zaro munosabatini anglashda muhim ilmiy asos bo'lib xizmat qiladi.

Umuman olganda, mavjud ilmiy tadqiqotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, **“Saddi Iskandariy”** dostoni ko'proq tarixiylik va badiiylik sintezi asosida o'rganilgan. Biroq Iskandar obrazining tarixiy haqiqat va badiiy to'qima nuqtai nazaridan kompleks tarzda qiyosiy tadqiq etilishi hali ham dolzarb ilmiy muammolardan biri bo'lib qolmoqda. Shu sababli mazkur maqolada tarixiy Aleksandr va Navoiy yaratgan Iskandar timsoli o'rtasidagi o'xshash hamda farqli jihatlar badiiy-estetik mezonlar asosida tahlil qilinadi.

METODOLOGIYA

Mazkur tadqiqotda tarixiy-qiyosiy, germeneytik, lingvopoetik hamda komparativ tahlil metodlaridan foydalanildi. Tadqiqot jarayonida **“Saddi Iskandariy”** dostoni matni tarixiy manbalar, Sharq adabiyotidagi **“Iskandarnoma”** an'analari va Alexander the Great haqidagi ilmiy qarashlar bilan qiyosiy asosda o'rganildi. Asardagi Iskandar obrazining tarixiy haqiqat va badiiy to'qima uyg'unligida yaratilish xususiyatlarini aniqlash maqsadida matnning poetik qurilishi, ramziy tasvir vositalari, syujet elementlari hamda muallifning estetik konsepsiyasi lingvopoetik tahlil asosida tadqiq etildi. Shuningdek, Alisher Navoiyning badiiy maqsadi va tarixiy shaxsga bo'lgan munosabatini aniqlashda adabiyotshunoslikdagi interpretatsion yondashuv hamda ilmiy manbalarni qiyosiy tahlil qilish usullaridan foydalanildi.

NATIJALAR VA MUHOKAMA

Alisher Navoiyning **“Saddi Iskandariy”** dostoni o'zbek mumtoz adabiyotida tarixiy mavzuning badiiy talqin etilishi jihatidan alohida ahamiyatga ega bo'lgan yirik epik asarlardan biridir. Dostonning markaziy qahramoni bo'lgan Iskandar obrazi tarixiy haqiqat va badiiy to'qima uyg'unligi asosida yaratilgan murakkab badiiy timsol hisoblanadi. Shoir tarixiy shaxs sifatida mashhur bo'lgan Alexander the Great faoliyatidan ma'lum darajada foydalangan bo'lsa-da, uni Sharq mumtoz adabiyoti an'analari hamda o'zining estetik ideallari asosida qayta talqin qiladi. Natijada dostonida tarixiy Aleksandr emas, balki ma'rifatparvar, adolatli va donishmand hukmdor obrazi gavdalanadi.

Navoiyshunos olim Suyima G'aniyevaning ta'kidlashicha, Navoiy **“Saddi Iskandariy”**ni yaratishda Sharqdagi **“Iskandarnoma”** an'alariga tayangan holda Iskandar obrazini yangi badiiy-falsafiy mazmun bilan boyitgan. Haqiqatan ham, dostonida Iskandar oddiy jahongir sifatida emas, balki adolat va hikmat timsoli sifatida tasvirlanadi. Shoir Iskandarning harbiy yurishlarini ham ko'proq ma'naviy-ma'rifiy maqsadlar bilan bog'laydi. Bu holat tarixiy haqiqatdan ma'lum darajada chekinishni ko'rsatsa-da, asarning badiiy-estetik qimmatini yanada oshiradi.

Dostonida Iskandarning ilm-fanga bo'lgan munosabati alohida ahamiyat kasb etadi. Asarda hukmdorning olimlar va donishmandlarga katta hurmat bilan qarashi, ularning fikrlarini davlat boshqaruvida muhim deb bilishi bir necha epizodlarda yaqqol namoyon bo'ladi. Jumladan, Iskandarning Arastu bilan munosabati obrazning ma'rifatparvarlik mohiyatini ochishda muhim vosita vazifasini bajaradi. Tarixiy manbalarda ham Aleksandrning Arastu qo'lida ta'lim olgani qayd etiladi, biroq Navoiy bu jihatni yanada badiiylashtirib, ilm va tafakkurning davlat boshqaruvidagi o'rnini ko'rsatishga xizmat qildiradi. Tadqiqotchi Naim Karimovning fikricha, Navoiy uchun tarixiy voqelikdan ko'ra obrazning

axloqiy-ma'rifiy mohiyati muhimroq hisoblangan. Shu sababli dostonida Iskandar obrazining asosiy belgilaridan biri donishmandlik hisoblanadi.

Asarda Iskandarning dunyo kezishi va turli xalqlar bilan uchrashuvlari ham ramziy ma'noga ega. Tarixiy Aleksandr yurishlari ko'proq siyosiy va harbiy maqsadlarga qaratilgan bo'lsa, Navoiy talqinida Iskandarning safarlari hikmat va haqiqat izlash bilan bog'lanadi. Shoir qahramonning turli mamlakatlardagi hayotni kuzatishi orqali ideal jamiyat va adolatli boshqaruv haqidagi qarashlarini ifodalaydi. Masalan, dostonidagi ayrim epizodlarda Iskandar oddiy xalq turmushi bilan qiziqadi, kambag'al va mazlumlarning ahvoriga e'tibor qaratadi. Bu orqali Navoiy hukmdor xalq dardiga befarq bo'lmasligi kerak degan g'oyani ilgari suradi.

Dostonning muhim syujet unsurlaridan biri Iskandar devori bilan bog'liq voqealardir. Sharq manbalarida Iskandar Zulqarnayn tomonidan Yajuj va Majujga qarshi devor qurilgani haqida rivoyatlar mavjud bo'lib, Navoiy ham ushbu diniy-afsonaviy motivdan unumli foydalanadi. Biroq dostonida bu devor faqat jismoniy himoya vositasi emas, balki ezgulik va yovuzlik o'rtasidagi kurash ramzi sifatida talqin qilinadi. Tadqiqotchi Abduqodir Hayitmetovning qayd etishicha, Navoiy tarixiy voqealarni aynan takrorlashni emas, balki ular orqali chuqur ma'naviy-falsafiy mazmunni ifodalashni maqsad qilgan. Shu sababli Iskandar devori bilan bog'liq epizod tarixiy fakt sifatida emas, balki badiiy-falsafiy ramz sifatida ahamiyat kasb etadi.

Asarda Iskandar obrazining ideallashtirilishida Navoiy poetikasining o'ziga xos jihatlari muhim rol o'ynaydi. Shoir qahramon xarakterini ochishda hikmatli dialoglar, falsafiy mushohadalar, ramziy tasvirlar va mubolag'ali ifodalardan keng foydalanadi. Jumladan, Iskandarning donishmandlar bilan suhbatlari orqali inson hayoti, adolat, ilm va komillik haqidagi falsafiy qarashlar ilgari suriladi. Bu holat obrazning tarixiy realizmdan uzoqlashib, ideal hukmdor darajasiga ko'tarilishiga sabab bo'ladi.

Aybek Navoiy haqidagi tadqiqotlarida Iskandar obrazini shoirning davlat va jamiyat haqidagi qarashlari bilan bog'laydi. Olimning fikricha, Navoiy yaratgan Iskandar obrazi orqali hukmdorning eng muhim fazilatlarini – adolat, ilm, saxovat va xalqparvarlik ulug'lanadi. Darhaqiqat, dostonida Iskandar faqat qudratli hukmdor emas, balki ma'naviy komillikka intilgan inson sifatida tasvirlanadi.

Dostonning yana bir muhim jihati undagi hayot falsafasi bilan bog'liqdir. Navoiy Iskandar timsoli orqali dunyo boyligi va saltanatining o'tkinchi ekanligini ko'rsatadi. Asarda Iskandar butun dunyoni zabt etganiga qaramay, umrning foniyligini anglaydi. Bu esa Sharq tasavvufiy tafakkuridagi **“dunyo bevafoqligi”** g'oyasi bilan uyg'unlashadi. Shoir shu orqali inson uchun eng oliy qadriyat hokimiyat yoki boyluk emas, balki ma'naviy kamolot ekanligini ta'kidlaydi.

“Saddi Iskandariy” dostonidagi Iskandar obrazi tarixiy haqiqat va badiiy to'qimaning o'zaro uyg'unlashuvi asosida yaratilgan murakkab badiiy timsoldir. Navoiy tarixiy Aleksandr faoliyatidan ijodiy foydalangan holda uni Sharqona estetik ideal darajasiga ko'targan. Natijada dostonida real tarixiy shaxs emas, balki adolat, ilm-ma'rifat va komillik timsoliga aylangan ideal hukmdor obrazi yuzaga kelgan. Bu esa asarning nafaqat badiiy, balki ma'naviy-falsafiy qimmatini ham belgilab beradi.

XULOSA

Alisher Navoiyning **“Saddi Iskandariy”** dostoni tahlili shuni ko'rsatadiki, asarda tarixiy haqiqat va badiiy to'qima o'zaro uyg'unlashgan holda tasvirlangan. Doston markazidagi Iskandar obrazi real tarixiy shaxs – Alexander the Great faoliyatiga ma'lum darajada asoslangan bo'lsa-da, Navoiy talqinida u mutlaqo yangi badiiy-falsafiy mazmun kasb etadi. Shoir tarixiy faktlarni aynan aks ettirishni emas, balki ular orqali ideal hukmdor obrazini yaratishni asosiy maqsad qilib qo'ygan. Tadqiqot davomida aniqlanganki, dostonidagi Iskandar obrazi Sharq adabiyotidagi **“Iskandarnoma”** an'analari, diniy-afsonaviy qarashlar hamda Navoiy estetik tafakkurining sintezi asosida shakllangan. Asarda Iskandar jahongir sarkarda sifatida emas, balki adolatli, ma'rifatparvar, donishmand va xalqparvar hukmdor sifatida tasvirlanadi. Ayniqsa, uning olimlar bilan muloqoti, ilm-fanga bo'lgan munosabati hamda xalq manfaatini himoya qilishi orqali muallif ideal davlat boshqaruvi haqidagi qarashlarini ifodalaydi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. G'aniyeva S. Navoiyning “Xamsa”si va uning adabiy manbalari. – Toshkent: Fan, 1985. – 320 b.
2. Karimov N. O'zbek adabiyoti tarixi. – Toshkent: O'qituvchi, 2008. – 420 b.
3. Бертельс Е. Э. Навои и Джамии. – Москва: Наука, 1965. – 498 с.
4. Iskandarnoma / Низомий Ганжавий. – Баку: ЭЛМ, 1983. – 560 с.
5. Hayitmetov A. Navoiy lirikasi va adabiy ta'sir masalalari. – Toshkent: Fan, 1963. – 290 b.
6. Oybek. Navoiy haqida. – Toshkent: G'afur G'ulom nomidagi adabiyot va san'at nashriyoti, 1974. – 180 b.
7. Бартольд В. В. Сочинения. Том VIII. – Москва: Наука, 1973. – 760 с.